

A KÖLTÉSZET ÉS ÁRNYÉKOS OLDALA

(Gonolatok Herman Vogel verseiről)

DENIS PONIŽ

Hogyan írjak egy költőről, akinek nincsen azonos gondolkozású, egyívású útítársa, aki minden könyvével meglepetést kelt — eddig négy kötete jelent meg: 1968-ban a *Razdalje rastejo* (A távolságok növekednek), 1970-ben a *Ko bom bog postal* (Ha isten leszek), 1974-ben a *Romantika je iz groba ustala* (A romantika a sírból kelt föl) és 1977-ben az *Osoje* (Árnyékos oldal) —, aki izgalmat kelt a kritikusok körében, és aki mindig más stílusban ír?

Hogyan mutassam be az olvasónak az ismert és kipróbált módszerek, elhalványult példaképek, előzmények és minták híján akár csupán tömören, áttekintés formájában is?

És végül: meg lehet-e találni Vogel költészetében azt az ívet, amely — kötetről kötetre — egybefogja, fenntartja a világról szóló alapvető ismeretek halmazát, és amely mindezt költői nyelven kifejezve olyan magasságra emeli, hogy szabadon, nyugodtan beszélhetünk szintiszta lírikáról?

Kezdetben mindig fölbukkannak kérdések, ennek a világnak és bölcsességének genezise egyetlenegy, nagy és végtelenül homályos kérdésből született: mi az, ami létezik? A poézis csak egyike azoknak a fényeknek, amelyek belehasítanak a sötétségbe, és néha, egy parányi, futó és végtelenül rövid pillanatra világosságot vetnek az első és az utolsó kérdések sötétjébe.

Kezdetben van a megismerés:
Magasabb rendű teremtés nincsen.
Alsóbb rendű teremtés nincsen.
Középszerű teremtés nincsen.
Csak ritkán vagyunk köztes térségekben.

Amint az idézett versszak, az egész *Razdalje rastejo* című kötet az alapvető körülmények meghatározásával foglalkozik: mit, hogyan és ki-

hez szólni bolondos és lelkesült nyelven, kit elbűvölni, kihez intézni a szót. A kötetből emiatt nem hiányoznak azok a versek, amelyek patetikussá, lemondó, tépelődő, elégikus hangnemből versélnek (Iz dneva v noč in nazaj, Pri sebi, Polnočna oda sebi). Uralkodnak viszont azok a vonatkozások, amelyeket rendszerint az artizmushoz és az esztétikai elkötelezettséghez szoktunk sorolni — a költő a nyelv lényegének megvilágítására törekszik, átlátszóvá igyekszik tenni, meghódítani, alárendelni. Ezért elsősorban a kötet vége felé — versei újra meg újra visszatérnek a szó és a nyelv kérdéseire, a nyelv — olyan, amilyen, ahogyan megvalósul és ahogyan a költő valóra váltja — a lenni segédige legkülönbözőbb formái révén nyilatkozik meg, hogy új próbatételre jelenjen meg a harmadik kötet végén, az O svobodni és Zmedene artikulációje pomožnih besed című ciklusban. A kérdések azonban zömmel a kérdezős szintjén maradnak, valaminek a kimondásánál, amit azonban a költő csak halványan sejt, amit még csak megérintett, még meg nem hódított, még nem tett a maga részévé. Emiatt lettek — mondjuk — a Beseda iz besede vagy a Stavki pri stavku című versek legfőképpen nyilvántartásai annak, ami a nyelv lehet, azaz behatolás a nyelv lényegébe, a nyelv gyökeréig. És ettől fogva már könnyűszerrel követhetjük a költőt a maga egészen különös radikalizmusának útján: mind konokabb, ahogyan fölfedezi és leleplezi a világot, amely mindenekelőtt azért lesz költészetté, mert azzal, hogy kimondja a dolgok nevét, hatalomra tesz szert fölöttünk, magáévá teszi őket. Ezzel áttérhetünk második könyvére, a *Ko bom bog postal* című kötetre. A dolgok itt már nem ködösek, valaminek elmosódott, homályos tükörképei, amelyek a nyelv világosságában és a megismerés fényében nyerik el éles, határozott és kemény körvonalukat (Vogel költészete ebben a vonatkozásában kétségtelenül összefügg Dane Zajec poézisének hasonló ábrázolási módjával), hanem a valóság figyelmeztető jelei:

Kis szorongások raktak fészket benned.
 Eleinte vállaltad a megalkuvást.
 Szavaid köntörfalaznak, tekeregnek.
 Anyád mellett a múltra gondolsz.
 A kés a kenyeret juttatja eszedbe.
 A papír a verset.

(Opisi II.)

Valóban csak leírások ezek a versek, vagy pedig egyszersmind és mindenekelőtt följegyzések, tehát a dolgok új és másféle ábrázolásai, a valóság új és más meglátásai? Ugy tűnik, hogy Herman Vogel második könyve egyértelmű választ ad erre a kérdésre: a létező világ leplezetten, lappangva él a költészetben, a poéta a valóságból a költészet világába vezeti olvasóját. Mert:

Egybeseregünk, s mire az első hang,
 az első szótag, szó vagy mondat
 a térbe hull,
 már megmértek, elbűvöltek,
 mássá változtattak,
 elváltak a világtól bennünket,
 bezártak a meg nem értés barlangjába.

(Motto)

Hang, szó, mondat — milyen kapcsolatban, milyen fölérendeltségi viszonyban állnak az étellel, az alkotással? A szavak elválasztnak bennünket, de a szavak alkotják az egyetlen kapcsolatot, viszik-hozzák az egyetlen üzenetet tőlünk, hozzánk — hangoztatja a költő, majd így folytatja: ha „keresztüllépünk a vonalon”, beismerni kényszerülünk félelmünket, szorongásunkat, elvesztettségünk érzését. A *Ko bom bog postal* című kötet versei nem a neitzschei teljes deszakralizálás műfaját képviselik, ellenkezőleg: az egészen emberiessé vált világról hoznak üzenetet, amelyben a szimbólumokat, az ígét és a titkos jeleket a mondanivaló váltotta föl. Koobeki rettegés és elszántság ez, fölismerése annak, hogy az írás újra meg újra új gátakat állít. Ezért van ebben a kötetben kevesebb kérdés, kevesebb kimondott kétkedés, átvonás és kétség, annál több az állítás, a megismerés és a megállapítás. A megismerés egyben keserűség is, a keserűség pedig férfiaság és kitartás:

Kíváncsiság nélkül látogattam el önmagamhoz.
 Némán ültem le magam mellé, és csak néztem.
 Ha rendbe kell tenned magadat, láss hozzá — mondtam,
 megvárom, míg megvirrad.

(Obiski)

Az utolsó ciklust még inkább körülhatárolja problematikája: micsoda a szlovenség szemben a történelemmel, az eszkatológiával, az ideológiával? Mi az, ami költői benne, s mi a szlovenség a költészetben, mi benne az elemi, a népi? A szlovenség problémája különféle értelmezésnek szorultában (a versek címe: *Agresivna, Nostalgijna, Pobožna, Pasivna*...) az önkényes nyelvi meghatározás, a véletlen változás, az átformált valóság formájában jelenik meg.

A harmadik verseskötet — a *Romantika je iz groba vstala* című — másképpen állítja be a dolgokat, mint az első két könyv. Szerkezetileg látszólag valahol a kettő közt van: nem veti föl a „végső” kérdéseket, nem is állítja, hogy ha a világot — legalábbis alapjaiban — radikalizálnánk és egyben értelmet is adnánk neki, ezáltal kétségbevonhatatlan értéket is nyerne. (Vonatkozik ez mindenképp a *Ko bom bog postal* című kötet *Iskrice domorodne* ciklusára). Az első két verseskötet állás-

pontjaival, eszközeivel és a versek szerkezetével szemben áll a harmadik könyv relativizmusa és szkepticizmusa. Így az Urok című versben is:

Se a mából nem jut a holnapra,
Se a tegnaptól örökkévalóságra,
Se örökkévalóságra, se holnapra,
Sem mire — mégis jó lesz.

Ami jár, megáll,
Ami áll, elindul,
Ami fekszik, fölkel,
Ami repül, leesik.

Vagy — amint ezt a Romantika je iz groba vstala ciklusban leírta:

Semmi sem fűz, semmi sem hív a távolba:
Ezért fogunk elmenni, ezért fogunk maradni.

Ezeknek a végeleteknek az alapelve az igen és nem, a fehér és a fekete. A versek nyelvezete mindenekelőtt leíró, az első pillantásra összeegyeztethetetlen, sokszor azonban egybefonódó ellentétek, látszólagos összeférhetetlenségek és kizárólagosságok leírása. Nyelvezete varázsigékből tevődik össze: megparancsolja, hogy a dolgok a valóságtól eltérőek legyenek, megparancsolja, hogy egyformákká, másokká, meglepőbbekké változzanak, mint amilyenek a reális világban. Lerombolta a hierarchiát, a harmóniát állította helyébe: ami zengő, ami ragyogó, ami ugyanabból vagy más anyagból van, összeférhet. Meg lehet fordítani Heidegger maximáját: A nyelv a lét otthona? A lét a nyelv háza? Lássuk, hogyan oldja meg Herman Vogel a Nič več in nič manj című versében:

Nem mondom: már mögöttünk a világ.
Nem gondolom: előttünk még az élet.
Nem érzem: semmi sincs többé.
Azt mondom: előttünk nincs már világ.
Azt gondolom: előttünk nincs többé élet.
Azt érzem: minden van még.
Se több, se kevesebb nincsen.

Helyesen értelmeztük: valóban ez a megoldás, ha újra meg újra szembekerültünk a kérdésekkel, amelyekre válaszolni lehet, kimondani őket azonban nem. És miben rejlik a nyelv hatalma: a helyeslésben vagy a tagadásban — a valóság világában vagy a szavak világában? Egy valami bizonyos: a költészet nyelve kódolt, nagyon bonyolult, összetett szerkezet, amely nagymértékben termeli és újratermeli önmagát — erről tanúskodik a szóban forgó kötet Zmedene artikulacije pomožnih besed

című ciklusa, de még inkább az O svobodj ciklus Priznanje című utolsó versének kezdő sorai:

Vallom: a nyelv nem a nyelvért,
a nyelv a szájért van.

A nyelvet mint a költészet központi kérdését Zagoričnik, Taufer, Zajc, Vegri, Šalamun és Grafenauer nemzedéke tanulmányozta. Vissza kell tekintenünk a múltba, egy módszertani intermezzóra van szükség: az első háború utáni nemzedék egyszerűen megelégedett a nyelvvel, olyannal, amilyen volt, s amely kielégítően tükrözte a realitást: a humanizmust, az igazságot, a tettekkészséget, az intimizmust, az építést. Elsősorban eszköz volt, nem hangszer, megfelelt a szavatosság, a kölcsönös összefüggések ezredmilliméteres pontosságot igénylő követelményeinek. Vogel számára a nyelv hangszernél is több — végtelenül boyolult, teljességében soha meg nem ismerhető, éppen ezért hatalmas erejű és tematikai rejtelmességében mérhetetlenül szép jelenség. Sohasem határozhatjuk meg maradéktalanul, s egyre újra fölfedezhetjük. A szavaknak már megjelenési formájuknál fogva is értékük van, hiszen léteznek, és szépek is. Vogel és Grafenauer költői nyelvezetének kódja teremtett lehetőséget az OHO csoportnak és útítársainak, a 441-es csoportnak és követőinek, valamint a fiatalabbaknak: Ogorevcnak, Klečnek, Memonak, Boris A. Novaknak. A költészet nyelve a leegyszerűsítés, a kitarulkozás eszköze — Vogel költészete a (romantikus) költészet esztétikai parafrázisa és nyíltsága. Az alkotó szerző, a dolgok (a nyelv) figyelő szerzőjének elve van benne elrejtve. Grafenauer Stiska jezika című írásának fölújítása ez új elemekkel gyarapítva és más alapismeretekből kiindulva. A realitás hiányát teljes mértékben pótolja a szavak, kifejezések, hasonlatok, összevetések teljessége és telítettsége. Innen elindulva fejlődik a modern szlovén költészet a nyelv kutatása, rugalmasságának és finomságainak keresése irányában.

Vogel legújabb verskötete, az *Osoje*, már a címevel hangsúlyozza, hogy a probléma, amelyet első könyvétől kezdve nyomon követünk: hogyan találjuk meg a realitást a költészet nyelvében, itt tovább radikalizálódik. Az *osoj*e szó a szlovénben olyan tájat jelöl, ahova nem süt a nap, tehát árnyékos oldalt, ahová nem hatol be a nap fénye. A költészet, amely eddig elsősorban hangsúlyozott esztétikai információként létezett, s amely nyelvet és a nyelv révén költészetet teremtett, váratlanul kemény, metaforikusan takarékos szavak halmaza lett. Maradt a szükségyszerűsége alapuló ellentét kettősségének elve:

Üldögélünk vasárnap délutánokon,
te egy takarót horgolsz,
én a semmit bámulom.

Este egymást keresi kezünk:
 te a testet,
 én a lelket akarom.
 És ha fordul a nap,
 szerepet cserélünk.

(Smešnica)

Nemcsak az *Osoje*, hanem Herman Vogel valamennyi központi, sötét és keserű tónusú lírikájának megértéséhez a *Beseda in kamen* című vers adja meg a kulcsot. Vogel ebben a versében furcsa, kényszerítő összehasonlítást végez a szavak és a kő között:

Súlyos szóöntvények a gránitkockákon,
 hamisítvány mégis az egész.
 Mintha valami elpárolgott volna belőlük,
 valami, ami a hangon túl van, és elsülklik.

A mondanivaló világos, és világosságában nemcsak megrázó, hanem magyarázatul is szolgál a mai költőnemzedékek helyzetére is. A szóról, amely erősebbnek, szilárdabbnak, tartósabbnak látszott a gránitnál is, kiderült, hogy csak másolat — ami így is a valóságban —, és az a látszólagos valami is, ami kitöltötte, váratlanul eltűnt, semminek bizonyult. Hogyan lehet élve maradni egy olyan világban, amelyben a szavaknak ilyen, csupán ilyen funkciójuk van, csak a semmit, az ürességet idézik? A legkönnyebb volna igazat adni azoknak a publicistáknak, akik azt állítják, hogy a szavak ilyen értelmezése csupán divatszelszély, és semmire sem köteleznek. Vogel költészete azonban más megismerések területéhez tartozik, ez a tézis tehát nem állhat meg:

Mennyi bölcsesség van a könyvekben,
 s mennyi maradt a képzeletünkben,
 hát még azon kívül.

(Nepopolnost)

Költőnek lenni azt jelenti, hogy tisztában kell lenni vele, vállalni kell, hogy az embernek korlátozott lehetőségei vannak a szavak árnyekos oldalán, ott, ahol kevés a leplezetlen, de sok minden van, de soha sem lehet elmondani, soha leírni. Hogy vannak szavak és mondatok, amelyek sötétben maradnak, árnyékban, a maguk hallgatásában, kihívó hajlamukban, csúfolódásukban. A költészet mindig az új keresése, de az új csak ritkán tárulkozik ki, szólal meg, mutatkozik a költő előtt:

Arról szeretnék beszélni,
 amit szilárdsága miatt
 nem foghatok föl.

(Neizrekljivo)

A költészetet erő kell: átvérni az árnyékos oldalról a napos oldalra, az árnyékból a napsütésre, a sötétségből a világosságba, a melegbe. A szavakon át vezető út az egyetlen, a legjobb? És egyáltalán, van-e más út? És az *Osoje* éppen azért annyira lebilincselő költészet, mert fölveti ugyan a kérdéseket, de nem olyan egyértelműen, mint Vogel első verseskötetében, de nem is annyira burkoltan, mint a másodikban. Az ív, amelyet megrajzolhatunk, lényegében Herman Vogel teljes poézisének szintézise, alakjánál fogva visszatér a kiindulóponthoz, oda, ahol a szavak varázslata kezdődik: időnként egyszerű, de kemény és tiszta zengésükig.

Az írás kezdetén megállapítottuk, hogy fölvetődtek a kérdések. Az *Osojében* mindig előtűnik állunk. Más, kemény nyelven hangzottak el éppen ezért férfiasabb, határozottabb és lebilincselőbb csengésűek. A világról szólnak ezek a versek, amely sohasem lesz a szavak világa, és a szavakról, amelyek sohasem fogják helyettesíteni a világot. Akárcsak ősidőktől fogva, a költészetben együtt lesznek a rejtett és nyilvánvaló tények és mondások. Mindig meg lehet majd különböztetni árnyékos oldalát a napsütéses oldalától, homályát a világosságától, hallgatását a szavától. És ennyi ideig léteznek a dolgok. És az a nagy lét, amelyről Herman Vogel költészete is szól, a mi kötelezettségünk a világgal szemben. Ameddig a lét tart, mi is leszünk.

BODRITS István fordítása

HERMAN VOGEL VERSEI

FÖLD

Én, ki — nem sejtéd,
 mennyire — szerettelek,
 én, ki — örök időkre —
 elátkoztalak,
 én, ki a hátadra raktam
 a világ csodáit,
 ó, föld!
 igazán ily szegény koldus vagyok?

A SZÍVÉBEN MINDENNEK

A virág közepén, amely nyílik,
a kristály közepén, amely kristályosodik,
a gyümölcs közepén, amely teljesedik,
a mag közepén, amely érik,
a moha közepén, amely mohásodik,
e köznapi szavak közepén
nem találsz csodát,
de megleled anyádat.

A HÁRS ÁRNYÉKÁBAN

Sohasem volt enyém az érzés,
hogy méz az illatod,
amikor hozzám jössz.
Vagy hogy a levegőben jársz
tánc lépésben.
Álmaimban sohasem tévesztettek össze
a gyermekmesék tündéreivel
vagy nagyvilági nőkkel.
Elég nekem az is,
ha a hárs árnyékában,
a kevélyen zúgó lombornyó alatt
ritka pillanatokra
szépnek látom a világot.
És ha ilyenkor rád gondolok.

JÁTÉK

Üldögélünk vasárnap délutánokon,
te egy takarót horgolsz,
én a semmit bámulom.
Este egymást keresi kezünk:
te a testet,
én a lelket akarom.
És ha fordul a nap,
szerepet cserélünk.

FARADAY-KALITKA

Gondol-e valamit a féreg,
 mikor befúrja magát a fába?
 Hát a légy — tudja-e,
 meddig tart a léte?
 És ugyan emlékszik-e a szöcske,
 hová rakta a magvát?
 A legfőbb mindenképpen az,
 hogy a gondolat nem nyomja el a rab vágyát;
 kívülről nem jutnak el hozzánk a hangok,
 belülről nem száll ki egy rezzenés sem.

KÉRDÉSEK

El tudnak képzelni
 ilyen csendéletet:
 egy ócska, kiszolgált dézsa,
 s benne
 diótörő
 meg nepáli vízpipa?

El tudnak képzelni egy méhet,
 amelyik mézet gyűjteni
 a gyertyalángra száll?

A RAGADOZÓ VALLOMÁSA

Az otthon, ahol élek,
 nem tud egyenlítőről,
 sem az évszakokról.
 Fölöttem a fény törvénye az úr.
 A szagok, amelyeket ismerek,
 a rózsából, a levelekből,
 a friss vérből szállnak felém.
 Az érzelmek közül a bátorságot
 és a gyávaságot ismerem.
 Mindenről előre tudok:
 a halálról is.

A TŰZ PARANCSA

A vakító fényoszlop alatt,
mely kápráztat és összekeveri az égtájakat,
s amely eltompítja egyensúlyérzékedet,
a fényoszlop alatt egyszer csak rájössz,
hogy el kell indulnod a tűz felé,
akkor is, ha tudod,
korommá, hamuvá leszel,
akkor is, ha a tűzben nyomod vész.

BODRITS István fordításai